

Іван БРИК

ТАРАС ШЕВЧЕНКО Й “ПРОСВІТА”

Рік-річно клонимо голову перед тим великим Духом за те, що свої високі думки й гарячі, щирі почування полишив для нас у своїх віршах. А ми вчимося з них любити рідний нарід, працювати для нього, не шкодувати жертв, бо віримо, що це не піде марне. Ту святу віру вливають у наші, часом примучені, може й зневірені, серця Тарасові слова, скільки разів тільки їх прочитаємо, чи їх почуємо. І ми знову оживаємо і з усміхом на устах лупаємо далі ту скалу незнання й недолі, що давить наші груди.

Та ми всі вже знаємо, що Шевченко – великий поет і громадянин, але мало, а то чи нічого не знаємо про те, що він *великий самоосвітник і освітник*.

Подумайте тільки! Восьмилітній круглий сиротина, без матері, без батька “по світі блукав і людей шукав”, щоб чогось доброго навчитися. І він ходить від одного дяка до другого, носить воду відрами, стає попихачем, зносить побої і знущання. І, нарешті, вертається до рідного села, щоб стати громадським пастухом, ходити за стадом і читати свою улюблену “книжку з кунштами”. Чуєте – *все таки читати*, а не – дармувати. І рисує в панських покоях, де служить льокаєм-козачком, і в гостиницях, куди доводилося з паном заїжджати, і вкінці в Петербурзі на горищі... при лойовій свічці *все читає й читає*.

Тепер б’ють того, що не вчиться, а Тараса били за те, що хотів учитися... І добре били бідного кріпака, доки не дихнула на нього воля, доки не викупили його з кріпацької неволі.

Так що ж, запізно було для 25-літнього парубка ходити до школи. І Шевченко почав працювати над своєю освітою, багато читав, учився, без керманича, але все це складалося в нього в таке розумне, впорядковане знання, що він міг уже з користю ходити на виклади в Академії Мистецтв і стати найкращим учнем свого вчителя, великого маляра Брюллова.

Як високо мусів був піднятися духовий і моральний розвиток поета, коли він міг бувати в товаристві дуже освічених людей, цікаво з ними балакати, коли здобув собі великий вплив *на молодих українців, що жили в Петербурзі. Це чудо вдіяла книжка*. Шевченко полюбив книжку як найщирішого свого приятеля й учителя. Сказав колись Шевченків приятель Куліш, що він – “зразок незвичайної людини, яка власними силами, самотужки дійшла вершків освіти й інтелігентности”. А ми скажемо, що Шевченко – це найкращий зразок *самоосвітника*. Він із книжкою ніколи не розлучався: “не було книжки живої й животворящої, що б йому попала в руки й лежала непрочитана”, засвідчує Куліш. І хто тільки з поетом говорив, той не міг надивуватись, який він очитаний, як багато знає, як він цікаво, як розумно говорить!

Була в нього й своя *бібліотека*, і ще як був студентом, і пізніше в неволі, і пізніше в Петербурзі. “Людина, що не читає, то – не людина”; “страх тяжко без

читання”; “сидиш, сидиш з заложеними руками, і хочеться щось читати, а нема що, і тоді так стане боляче, що не знаєш, куди дінутися”; “випросиш що, прочитаєш, а то хоч сядь та й плач”; “нема що читати, якби не Біблія, можна б здуріти” – оце його власні слова про книжки й їх вагу. Він сам на собі пізнав, яка то *велика міць освіти*, а з нею й *моральна сила*.

І чи дивно вам стане, що Шевченко, який так дуже любив свій нарід, мусів дуже боліти над його упадком, культурним і маральним, над його темнотою. Цей біль викресав у поетовому серці святу постанову – взятися до праці над піднесенням освіти народу. Спершу далеко від рідної землі, в Петербурзі, гуртує земляків, при їх допомозі організує вистави українських драматичних творів, спроваджує з України справжній народній одяг, сам укладає драми – і все на те, щоб показати чар української мови й пісні, красу українського побуту, світлі хвилини минулого й тим способом розбудити любов і пошану до свого рідного, розпалити пригашену *національну свідомість*. Він же ж і до рідних пише тоді й наказує писати до нього так, як він пише, не по-московському, а по-нашому, бо, мовляв,

Москалі – чужі люди,
Тяжко з ними жити,
Немає з ким поплакати
Ні поговорити...

Він гордо заявляє, що свідомо пише свої поезії українською мовою і пише про Україну, бо в москалів не шукає ні “грошей”, ні “слави” – цього, правда, “теплого кожуха, та не на нього шитого”. А як до того пригадаємо собі, як він навчає, що “ті, яким чужа любов до рідної країни – серцем бідні каліки, нікчемні у своїх ділах”, що “чим нещасливіша, тим миліша нам рідна країна” – то зрозуміємо і щирість та вагу його заклику: “Полюбіте щирим серцем велику руїну”.

Як же ж ті земляки – інтелігенція мали проявити цю свою любов до “великої руїни”? І на те Шевченко дає відповідь: “обніміте, брати мої, найменшого брата”; “учіться, брати мої, думайте, читайте і чужого научайтесь й свого не цурайтесь, бо хто матір забуває, того Бог карає”!

Отож Шевченко закликає інтелігенцію до самоосвіти, яка її перевиховає, налле в її жили “живої крові, чистої, святої”. Особливо ж вірив він у *виховну силу рідної історії*. Так перевихована інтелігенція мала взятися за найважливіше діло, а саме – за культурно-освітню працю серед свого народу. А над справою освіти Шевченко дуже багато все думав. “Брак освіти”, це, на його думку, “*початок великого лиха*”; де люди цураються освіти – там темнота, всякі недостачі, злидні, а вже про звичай – краще мовчати”; наука – світ, а невчення тьма”...

Але ж та *освіта* мусить бути, на думку поета, *загальна*, мусить захопити кожного, кожну громаду, увесь народ, бо “освіта в народі – величезне добро, але там, де на сто людей – один письменний, вона – величезне лихо”. І тут Шевченко згадує різних писарів, що неписьменних братів і визискують, і обдурюють та страшенно йому допікають; не дурно ж нарід придумав приповідку: “Не буде добра й правди на землі, поки письменним очі не повилазять”.

А далі, освіта мусить бути *національна*. Офіційна, чужа російська школа національної свідомості не дасть, ані не виховає, вона не розвине духових здібностей. “У школі нас усього, всього, що тільки є, навчають, крім своєї любові рідної мови. О,

школо, школо! Як би тебе швидше перешколоти”, – кричить Шевченко. Бо і справді така школа тільки ламала характери й винародовлювала. Поет із болем серця дивився на те, як з тої школи виходили ті “мерзенні каламарі”, “блюдолизи”, ті “просвіщенні” землячки-перевертні, “п’явки” народні, що їх батько, “може, останню корову жидам продав, поки вивчив московської мови”, а вони – помагають лиш “москалеві на Україні господарювати”. Шевченко прикладає велику вагу в вихованні – *національній традиції*. Він же писав: “Та й справді, коли добре поміркувати, коли задля якогось срібняка ми почнемо глумитися над святими звичаями старовини, то що з нас буде? Вийде який-небудь француз, або... німець”...

Як до того всього дійти?

І на те в Шевченка є свої міркування. Передусім *викорінити неграмотність*. Нехай молоді і старі вчаться в письменних, навіть у дітей, як училися Шевченкові старі ветерани й інваліди. Селянин, що навчиться читати й писати, полюбить і книжку, а вона вже своє зробить далі.

Щиро зайнятися релігійним, моральним і національним вихованням дітей, а до того в першій мірі покликані свідомі жінки-українки.

Організувати силами самого громадянства школи й вечірні курси, а на них читання й виклади.

Подбати про добрі підручники, кинути між народ популярні книжечки.

Тим-то поет так щиро привітав популярну книжечку “Граматку” Куліша (1857): “Дай Боже, щоб вона прийнялася серед нашого бідного народу”. “Це перший вільний промінь світла, що може проникнути в... невольничу голову”. “Граматка Твоя так мені на серце пала, що я не знаю, як Тобі й розказати. Розкажу, – колись, як дасть Бог, побачимось, а тепер дякую і ще раз дякую, і більш нічого”.

Тим-то й він сам зладив “Буквар” (1861), видрукував його в 10.000 примірників і порозсилав своїм приятелям, щоб поширили його на Україні. Заборона ж уживати його в школах добивала Шевченка в останніх днях його життя.

Тим-то він так щиро захопився *недільними школами* на Україні для доросту і дорослих та жертвував на їх удержання й поширення дохід із “Букваря” і “Кобзаря”.

Тим-то він так тісно зійшовся з гуртком київської молоді в Києві, що поклала за своє завдання визволити нарід дорогою просвіти, знаючи, що “в Англії не право і не декрет, а культура знищила кріпацтво”.

Тим-то Шевченко бажав віддати рештки своїх життєвих сил для видання й інших популярних книжечок, бо вірив, що освіта ця – єдина певна дорога до національного визволення, й молив Бога, щоб “йому поміг оце мале діло зробити”, бо за ним певно прийдуть уже діла великі.

Це не припадок, що Шевченко так розумно писав про освітню працю для народу і присвятив їй останні роки свого життя.

Це не припадок, що й інші великі українці відчували потребу такої праці. Вони ж дійшли до тої великої правди, що тільки *моральне піднесення* й вироблення *твердих національних характеристик* може запевнити культурне існування народу.

Цю працю виконуємо ми, просвітяни, тим-то й Шевченко нам такий близький, такий дорогий.

Життя і знання. – 1936. – Ч. 3. – С. 71–72.